
Klara PINTO

SETNI POGLED MAJKE

Rodena je 1936. godine u Sarajevu. Bila je osmo živo dete. Pre nje su rođeni Remika, Kokolo, Braco, Blanka, Zlata, Mošo, Lunčika, a potom Sida i Florica. Pre nego što se rodila, majka je imala blizance koji su odmah umrli. Godine 1935. rodila se još jedna devojčica koja se zvala Klara, jer je pre njenog rođenja umrla tetka koja se tako zvala. Tako i ona dobija ime po pokojnoj sestri i tetki. Potiče iz siromašne porodice. Otac je bio obućar. Zvao se Abram Pinto. Majka se zvala Mazalta, rođena Samokovlija.

Jednog dana su nas izbacili iz stana jer nismo mogli plaćati stanarinu. Sve naše stvari su bile nekoliko dana na ulici. Sjećam se da smo stvari preko dana čuvali mi, djeca, a preko noći neki ujak i moj tata. Mi smo djeca spavali po kućama rođaka i maminih prijatelja. Ta slika sa stvarima izgledala je stravično. Znam da smo bili čak i u novinama. Neki reporter je naišao i pisao kako je jedna obitelj na ulici. Kako je bio riješen problem našeg stana, ne znam, samo znam da smo nakon deset dana dobili stan u dvorištu – bile su dvije sobe i neka drvena terasa. Bilo je mnogo stanara u uličnoj zgradi i u dvorišnim stanovima. Jednog dana sam se igrala na terasi. Imala sam romobil i spuštala ga preko ograde. Sestrica mi se približila i – pala bih preko ograde da me ona nije zadržala! Držala me je za haljinu. Nije bila dovoljno jaka da me povuče natrag. U tom nezavidnom položaju ostala sam dosta dugo. Pošto je kapija bila otvorena, bilo je na ulici puno ljudi koji su očekivali da ću pasti. Lupali su na drveni ulaz dolje, da se neko javi ili da provale vrata

da me spasu. Kako su me spasili, ne znam, valjda su dolje provalili vrata. Vjerovatno smo moja mala sestra i ja bile same u kući.

U ono doba smo sami mijesili kruh i nosili u pekaru. Sjećam se da sam jednog dana ponela kruh u pekaru a košarica je pala na zemlju. Počela sam plakati, bilo me je strah šta će mi reći kad dodem kući i bojala sam se da nećemo imati što jesti. Pokupila sam natrag tijesto u košaricu i tada sam sve kamenčiće ručicom umijesila u tijesto. Kad smo taj kruh jeli, svi smo se čudili kako je kruh pun kamenčića, a ja sam jedina znala i nisam se usudila reći o čemu se radi. Iz tog doba se sjećam da smo išli sa mamom na kupanje na Miljacku. Jednog dana sam uzela od svoje male sestrice cuclu, sakrila se pod deku i cuclala da nitko ne vidi. Netko je digao deku i primijetio je da cuclam pa su mi se rugali, a ja sam se zastidjela. Po svemu sudeći, izgleda da sam ja morala vrlo brzo postati velika jer sam dobila malu sestricu, a ja sam još htjela biti mala.

Došla je 1941. godina, došli su ustaše, došli su naši neprijatelji. Sad sam doznala da sam Židovka, da moram nositi žutu traku. To sam primila sa velikim čuđenjem i nisam znala što su to Židovi. Meni se činilo da nisam ništa drugačija od ostale djece i činilo mi se da drugi ljudi koji nisu Židovi nisu ništa drugačiji od moga tate i moje mame. Nastao je kaos u mojoj glavi, počela sam mnogo razmišljati, počela sam burno razmišljati što se događa oko mene, o čemu razgovaraju odrasli ljudi, doznala sam da imam pet godina i da će se moja sestra Renika udati. Čula sam da nije nikada vidjela čovjeka za kojeg će se udati. Pisala sam već o tatinoj sestri, koja se zvala Renika i koja je imala muža Vinka Škaro. Taj Vinko je imao brata Jozu. Moja je teta molila Jozu da uzme jednu nećakinju za ženu kako bi spasila bar jedno dijete. Jozo, koji je bio katolik, odabrao je najstariju sestru Reniku. Ona je odmah otišla u Busovaču kod njega i više je u Sarajevu nisam vidjela. Mnogo se govorilo, mnogo šaputalo: ja nisam ništa razumjela, samo sam se bojala. Nisam izlazila iz kuće, nisam ni sa kim razgovarala, naprosto sam nestajala. Bio je pozvan liječnik, prvi put sam čula za liječnika, i nije mi bilo jasno zašto me taj čovjek tako pipa. Bojala sam se da je on ustaša i da se ljuti što ne nosim veliko »Ž«. A meni su rekli da djeca ne moraju nositi »Ž«. Ako on nije ustaša, zašto me pita što me boli kad mene ništa ne boli? Liječnik je otišao kao što je i došao: ništa se nije promijenilo, ja sam se i dalje čudila i bojala.

Iznenada, pojavili su se neki ljudi koji su lupali kad su hodali u čizmama – crnim, novim i lijepo lakiranim. U kući je bila mrtva tišina. Na očima svih mojih odražavao se strah. Brat Braco je rekao da idemo

te ljude moliti da ih ne odvedu. Nisam znala koga i što treba odvesti, ali sam otišla sa sestrama da ih molim. Počeli smo ih moliti: kad to nije uspelo, počeli smo svi plakati i ljubiti čizme. Nije bilo nikakve koristi. Odveli su Kokola, Bracu, tatu i Mošu. Poslije sam čula da su ih odveli u logor Jasenovac. Tada sam prvi put čula za riječ logor. Shvatila sam da su sve muškarce koji su bili Židovi vodili u Jasenovac. Pomalo sam počela shvatati tko su Nijemci, tko su ustaše i tko Židovi. Jedino mi je to sve bilo dosta mutno. Kad nije bilo tate i braće, život je bio žalostan.

U kući je ostala mama sa šest djevojčica. Jednog dana smo se spakirali, pokupili stvari i pometali na neka kola. Pakovanje stvari pratio je jedan čovjek s puškom. Kad su krenula kola sa našim stvarima i kad smo svi krenuli za kolima, dotrčala je susjeda. Mislila sam da je došla da nas pozdravi, a ona se obratila čovjeku s puškom i rekla: „Nisu oni svi, imaju još jednu sestru koja se jučer udala“. Čovjek s puškom je rekao: „Šta vas briga“ i mi smo krenuli. Shvatila sam da je mislila na svoju sestru Reniku i da je zla i pokvarena. Shvatila sam da je čovjek s puškom bolji od nje. On je bio naš neprijatelj, a ona je bila naš prijatelj jer je puno puta pila kavu sa mojom mamom. Došli smo do željezničke stanice i ušli u one vagone u kojima se tovario materijal i životinje. Bilo je puno žena i djece, uglavnom ženske. Koliko smo dugo putovali, ne znam, samo znam da smo krenuli po danu i da smo se iskricali po danu. Da li smo na putu proveli jednu ili više noći, ne znam. Znam da smo raspakirali svoje dušeke i deke i da smo u vagonu spavali. Znam i to da nije bilo dosta mjesta. Spavali smo jedni ispod, jedni pokraj, jedni dolje, jedni gore. Imali smo posudu u koju smo obavljali nuždu, koju smo izbacivali kroz mali prozor. Jedva su mogli kroz taj mali prozor progurati tu malu posudu. Mama nam je rekla da idemo tamo gdje će nam biti bolje. Obećala nam je da ćemo vidjeti tatu i braću. Ja sam opet bila sretna i vesela iako od onda oca i braću nisam nikada više vidjela. Znam da je mama rekla da izgleda da sam ozdravila. Čudila sam se tome što ona stalno govori o mojoj bolesti, kad sam zdrava i ništa mi ne fali. Iskricali smo se u Đakovu, u mlinu.

Sjećam se da smo stanovali na katu, gdje smo se penjali po nekim drvenim stepenicama. Kat je bio od drveta i neke drvene rešetke su bili zidovi. Taj cijeli kat je bio jedna velika dugačka soba sa puno ljudi. Opet smo spavali na podu na našim stvarima, imali smo prostora kao u onom vagonu. Ne mogu reći da mi je život u logoru bio ružan. Mi djeca smo se uvijek igrali vani, jedini problem bio nam je WC. Na sred dvorišta bila je jedna velika jama preko koje su bile daske. Mi smo

morali stati na te daske i obavljati nuždu. Ja sam se uvijek bojala da ću pasti u fekalije. Zato smo mi djeca znali ići u pravi WC, koji je bio samo za čuvare logora, koji su imali puške. Nekad smo čuvali stražu, gledali gdje su oni koji su imali pušku, pa smo onda jedan po jedan išli u onaj lijepi WC. To je za nas bio veliki događaj. U logor su dolazili ljudi koji su prodavali hranu (vjerojatno neki seljaci). Mi smo kupovali tu hranu, davali zlato i lijepe stvari samo da preživimo. Moja mama je imala neki zlatni lančić i rekla da je to kod mene. Nisam znala gdje je. Poslije sam doznala da je taj lančić bio sašiven u kragu mog kaputa. Kakva je bila sudbina tog lančića, ne znam. Jednog dana sam vidjela na nekim željeznim vratima moju sestru Reniku. Bila sam dosta daleko od vrata, ali sam se obradovala i otrčala svom snagom prema kapiji. U trčanju su me spriječila dva čovjeka koji su imali na puškama bajonet i s jednim užasnim „halt“ prekrížili bajonete točno ispred mojih prsiju. Iako je od tog dana prošlo skoro 40 godina, meni još uvijek u ušima zvuči ta riječ „halt“. Stala sam kao ukopana i nikako mi nije bilo jasno zašto ne mogu do svoje sestre. Iako smo bili zatvoreni u logoru, ja to nisam osjetila kao zatvor nego sam mislila da smo mi tu doselili, i da mi tu svi čekamo svoje očeve i braću a onda ćemo se vratiti kući. Nas je mama stalno držala u uvjerenju da će naš tata jednog dana doći po nas.

Moje sestre Sida i Florica, koje su bile mlade od mene, i ja ušle smo u vagon u samom logoru i krenule za Osijek. Moje su se sestre odmah izgubile sa ostalom djecom, a ja sam ostala na stepenicama vagona i čekala da i mama pođe sa mnom. Mama je rekla da udem u vagon sa sestricama, pošto sam velika, i da ih čuvam. Nisam htjela ići. Mama je izbacila i posljednji adut i rekla da idem unutra, da čuvam sestrice i da će ona doći za nama. Tog momenta se sjećam kao da je bio danas, sjećam se sjetnog pogleda svoje majke. Mislim da sam tog momenta postala odrasla. Shvatila sam da moramo ići i da mamu neću nikada više vidjeti. Nisam htjela reći mami da znam da ona samo tako kaže da bi me udobrovoljila. Pravila sam se da joj vjerujem i rekla da ću čuvati sestrice dok ona ne dođe. Putovanja do Osijeka se uopće ne sjećam, samo znam sobe u Židovskoj općini gdje su nas odveli da bi nas uzele familije koje su nas htjele usvojiti.

Iste večeri je došao gospodin Vladimir Ebenšpanger da usvoji jedno muško dijete. On je poslije pričao da je došao k meni, pomilovao me i rekao: „Što je ova djevojčica lijepa“. Ja se toga ne sjećam. Onda je pošao dalje da izabere dečka, međutim, ja sam stalno trčala za njim i vukla ga za hlače. Dugo je razmišljao što da radi, sa ženom se dogovorio

da će dovesti dječaka, ali ja se nisam htjela maknuti od njega. Na koncu je rekao: „Možda je sudeno da ja moram uzeti ovu djevojčicu“, i odlučio se za mene. Ja sam odmah htjela ići s njim jer mi je on bio drag, ali nisam htjela ostaviti svoje sestrice. Rekla sam da sam velika i da ih moram čuvati. Oni su rastumačili da je mama rekla da ih ja moram čuvati u vlaku a da će od sada njih čuvati odrasli ljudi. Tek kada su mi obećali da ćemo samo po noći biti odvojene a da ćemo se svakog dana vidati, mi smo pristale da se razdvojimo i svaka od nas je iz onog zavešljaja izvadila svoje stvari.

Iz prvih dana po usvojenju: KLARA (levo) u zagrljaju pomajkine sestre FINE

Sjećam se da me je moj poočim (Vladimir Ebenšpanger) doveo u neku radnju preko puta katedrale, u kojoj je moja pomajka radila kao prodavačica kožne galanterije. Postavili su me na pult i svi su me došli gledati. Ja sam dobila nešto fino za jesti iako ne znam što. Sjećam se da sam nožicama lupala po pultu. Kad je došla moja pomajka, počela je vikati što je doveo tako ma-

lo i mršavo dijete pošto su se dogovorili da dovede jednog starijeg dječaka. Moj poočim je pogledao mene i rekao: „Pogledaj, zar nije ovo dijete zlatno i lijepo“. Mora da je tog momenta proradila moja ženska taština jer mi to nitko do tada nije rekao i ja sam ga zavoljela. Znam da sam ga uvijek držala za ruku i da se nisam odvajala od njega. Tu večer sam otišla u stan. Bio je to jednosobni komforni stan sa kupaonicom i toplom tekućom vodom. Meni je sve izgledalo lijepo i čisto. Te večeri su rekli da će me okupati a ja sam se sama prala, na njihovo veliko iznenađenje. Sjećam se kako su kasnije pričali da se ne moraju brinuti za mene jer znam sve sama. Govorili su da sam pristojna i dobro odgojena curica. Nastavak jada bio je ujutro, kad smo ustali – spavala sam između njih, u bračnom krevetu – a u krevetu su puzale uši iz moje glave. Moja pomajka se uhvatila za glavu. Vrlo sam se začudila što pravi paniku zbog tolikih ušiju koje sam ja, vjerojatno, uvijek imala i smatrala običnim stanovnicima moje glave. Zaboravila sam reći da stvari koje sam donijela nisam nikada vidjela. Mene su odmah obukli u neke za

mene nove i prekrasne stvari i novu pidžamicu, za koju nisam znala da uopće postoji, jer nisam znala da se čovjek prije spavanja mora skinuti i obući u nešto što se zove pidžama.

Imala sam već šest godina. Jasno, uslijedilo je čišćenje ušiju. Sva-ka pažnja oko mene vrlo mi je godila. Osjećala sam se kao princeza. Zaboravila sam da sam imala mamu, tatu, braću i sestre. Došla sam u neki novi svijet koji se meni jako svidao. Postala sam bogata, sve je bilo vrlo čisto. Sve me je zabavljalo. Svemu sam se divila i svemu sam se čudila. Stvari koje sam dobila bile su od Vesne. Moja je pomajka imala sestru Juditu Bakajlić, koja je imala kćer Vesnu i sestru Finu, koja nije imala djecu. Dakle, to su bile tri obitelji i jedno dijete. Ta je Vesna bila razmaženo derište, kojem je život bio vrlo lijep. S druge strane, ja sam potjecala iz siromašne porodice, čiji život je bio vrlo težak. Bila sam zadovoljna jer sam došla u sasvim drugu sredinu, gdje sam dobivala takove stvari i igračke da nisam ni sanjati mogla da takvo nešto postoji. Ona je, međutim, dobila sestricu s kojom je morala sve dijeliti, a do tada nije ništa dijelila i bila je ljubimica svih. Sada su te tri sestre i ta tri muža dijelili i ljubav prema meni. Jasno da su bili uvijek na mojoj strani jer sam bila daleko skromnija i uvijek sam popuštala zato što sam naučila da sve dijelim sa svojom braćom i sestricama. Za Vesnu mislim da su nastali dani kao da je u paklu: ako sam obukla jedne papuče, ona je baš te htjela, kad sam uzela druge, ona više nije htjela one za kojima je plakala već one koje sam ja uzela. Kad su odrasli to vidjeli, normalno da su na nju vikali i mene branili. Meni je bilo žao Vesne. Bila je starija od mene godinu i pol. Rođena je 1934. Kad ju je moja pomajka htjela lupati, ja sam stavila svoju ručicu na njezinu riticu pa je udarac pao na moju ruku.

Kad sam se zasitila tih svih novih i lijepih stvari i kada sam se najela, počela sam osjećati nostalgiju za svojom mamom i sestricama. Prvo čega sam se sjetila bile su stvari koje sam donijela iz logora. Nekako mi se činilo da je to najbrža veza s mojim prijašnjim životom. Iz početka su mi govorili da su dali da se te stvari operu, jer je to bilo prljavo kao što sam i ja bila ušljiva; ali, kad je već prošlo vrijeme da to bude oprano, rekli su mi da su te stvari odnijeli na tavan i zaključali u ormar. Ja sam već odrasla i ne mogu to obući, pa što će mi to sad kad imam druge stvari koje su ljepše! Kad sam i dalje uporno tražila svoje stvari, barem da ih vidim, ponavljali su da su na tavanu. Znam da sam nakon toga, puno godina, išla na sve moguće tavane da tražim svoje stvari, ali ih nisam našla. Još dan-danas ja ne znam šta je bilo s tim stva-

rima. Vjerojatno su ih bacili, jer to sve nije ništa vrijedilo, a to meni nisu htjeli reći. Nisam nikad poslije pitala što je s tim stvarima, vjerojatno bi mi rekli kad sam bila odrasla, ali ja sam na to sasvim zaboravila. Znam da sam povremeno posjećivala one familije kod kojih su bile moje sestrice, ali i to sve rjeđe. Jednog dana sam zaželjela jesti ašlame. Iskala sam da mi kupe. Moji nisu znali što je to i nitko nije znao. Tada sam mislila da ašlame rastu samo u Sarajevu. Jednog dana se sestra moje pomajke, Fina, razboljela i otišla u bolnicu. Nisam je htjela pustiti u bolnicu. Kad smo joj došli u posjetu, otrčala sam k njoj, počela plakati i ridati: „Kazala sam ti da ne ideš u bolnicu“. Svi su se nasmijali, iako meni taj njihov smijeh nije bio ni jasan ni razumljiv. Kad je bilo vrijeme za ići kući, nisam se mogla odvojiti od njene postelje. Naprosto su me morali otrgnuti. Kad smo se uputili prema vratima, teti Fini je sestra nosila večeru i ja sam uskliknula: „Evo ašlama“. Tada su moji vidjeli da su to trešnje. Zaboravila sam reći da je familija koja me je usvojila bila židovska familija. Teta Fina se udala za katolika Jozu Đurđevića, a teta Judita, Vesnina mama, za Srbina Jovu Bakajlića. Kad je došlo vrijeme da Židove vode u logor iz Osijeka, moji su dobro platili i prešli u Split, koji je bio pod Talijanima. Oni su otišli, a ja sam ostala kod tete Fine.

Ona se bojala da me drži da i nju ne bi odveli jer je bila podrijetlom Židovka. Mene je dala kod nekih ljudi. Ja nisam htjela ostati kod drugih i vratila sam se teti. Našla sam put do tetke kao šta pas nađe put do svog gospodara. Ona me ponovo dala kod neke druge žene, malo dalje, i ja sam se opet vratila. Tako me je slala četiri puta kod različitih familija, i htjela je da se negdje zadržim, ali meni ni jedna familija nije odgovarala. Ja sam se uvijek vraćala pješice kući, bilo kako daleko da me odvela. Kad je to mojoj teti dodijalo, ona je rekla: „Neću je više nigdje slati, ako to dijete toliko visi na meni neka me odvedu zajedno sa njom u logor“. Tako sam svojom upornošću postigla cilj. Nedugo iza toga, mjesec dana ili više, došla je neka Irma, ne sjećam se prezimena, da me odvede u Split. Imala je pasoš i u njemu moju sliku. Putovala sam kao njena kćer. Prije puta su mi rekli da je moram zvati mama i da se ne smijem zabuniti. I tako sam ja, u svojoj šestoj godini, dobila svoju treću mamu. Još su mi rekli da ne smijem ni s kim razgovarati. Rekli su mi da se ne mičem od te svoje mame, da ne odgovaram ni na kakva pitanja i da, ako slučajno netko hoće da govori sa mnom, da me nešto pita, ja da samo kažem: „Hoću svojoj mami, gdje je moja mama“.

Ne sjećam se pristajanja u Split ni kako sam došla do kuće. Samo se sjećam da sam bila sakrivana iza nekog zastora u nekoj kući. Kada sam vidjela da je došao Vladimir Ebenšpanger, krikнула sam „tata“, potrčala mu u zagrljaj i stvarno se veselila što sam ga vidjela.

U Splitu smo živjeli kod familije Jagodić, kao podstanari, imali smo kat na raspolaganju. Moj poočim je radio kao zubar u nekoj zubnoj ambulanti. Voljela sam s njim ići u tu ambulantu. Jednog dana smo išli na Bačvice na kupanje; more mi se nije svidalo i plakala sam. Poočim me je bacio u more, koje je meni bilo preko glave, urlikala sam da se cijelo kupalište orilo, ljudi su ga pitali što radi i zamjerali mu što me maltretira i muči. On im je odgovorio: „Pustite me na miru, ona je moja i znam što radim“. Izgleda da je i on bio uporan i nije odustao od svog cilja. Tog istog dana sam naučila plivati. Sutradan smo išli na kupanje; nisam htjela izaći iz vode. Treći dan sam skakala u vodu i kupala se u dubokom, gdje su se kupala velika djeca.

Pošla sam u školu u Splitu. U privatnu školu Mancike Levi. U školu sam išla oko šest mjeseci, do kapitulacije Italije. Kad smo čuli da je Italija kapitulirala, otišli smo u Žrnovicu. Tamo smo živjeli kratko vrijeme u miru, a onda je došlo do bombardiranja. Svaki put kad je bilo bombardiranje morali smo bježati u sklonište. Jednog dana sam rekla da bih voljela da sam ja neprijatelj. Pitali su me zašto, a ja sam rekla da me onda nitko ne bi napadao i ne bi na mene bacao bombe. Oni su rekli da i mi na neprijatelje bacamo bombe. Opet mi nije bilo jasno.

Nismo dugo imali mira u Žrnovici, morali smo krenuti u brda. Otišli smo pješice. Pratili su nas opet ljudi s puškama. Ali to su bili neki drugi ljudi, a ne oni koje smo do tada sretali. Ovi ljudi su bili dobri s nama, pričali su i smijali se s nama. Oni su nas čuvali. Po brdima smo pješčili mnogo. Malo-pomalo, neki avioni nad nama su naletali i bombardirali. Mi smo morali tada leći i čekati dok avioni prođu. Jednog

KLARA kao učenica I razreda pučke osnovne škole u Splitu 1942.

dana, kad su avioni došli, ležala sam na trbuhu i nisam se htjela dići. Zvali su me. Čula sam da me zovu i nisam se htjela dići. Zašto, ne znam. Onda su oni govorili da sam sigurno mrtva. Mislim da su rekli ili da me ostave ili da me pokopaju. Ja sam se ipak mirno, bez riječi, digla. Gledali su da li sam ranjena, čudili se što je bilo, a čudila sam se i ja. Tko bi znao zašto se nisam htjela dići.

Nakon nekoliko dana bijega stigli smo do neke kuće. Danas mi se čini da je to bio planinski dom. Mislim da je tog dana dojahao Tito s nekom ženom, vjerojatno bolničarkom. Dao mi je bombone. Ovaj put su me mnogo više zanimali bomboni od tog čovjeka. Imala sam osjećaj da se sve radi po njegovoj želji. Gutala sam i ja ono što je govorio, zapravo nisam ništa progutala. Bilo je kao neko uzvišeno stanje, kao da smo od tog čovjeka očekivali da će nas odvesti u raj. Ili, možda su se ljudi hvatali za njegove riječi kao utopljenik za slamku. Ja sam, međutim, gledajući druge ljude, povelala se za njima. Kod te kuće smo se zadržali samo jedno popodne a onda smo krenuli dalje. U šumi smo i spavali i prevaljivali put pješke. Ne znam koliko nas je bilo, samo se sjećam da je to bila veća grupa ljudi i da se svakim danom povećavala dok nismo, jednog dana, došli do dvorca na kopnu, preko puta Visa. Tu su već bili partizani i mislim da je doček bio organiziran. Dobili smo hranu, ali se sjećam da su stalno ponavljali da budemo oprezni sa hranom, budući da mjesecima nismo jeli. Mi djeca, bilo nas je petoro ili šestoro, dobili smo po čašu mlijeka.

Te večeri smo tiho otišli na obalu. Noć je bila mračna, hladna i sipala je kiša. Čekali smo trabakulu da dođe po nas. Sa nama su bili ranjenici, partizani. Ranjenici su ležali na nosilima. Rekli su nam da budemo vrlo tihi, da nas ne čuju Nijemci. Zabranili su pušenje. Sjećam se da su neki ljudi pušili pa su cigarete držali tako da ih šakom sakriju. Cijelo vrijeme su se čule neke zabrane i upozorenja. Meni se činilo da je trabakula došla nakon čekanja koje je trajalo vječnost. Stajali smo na trabakuli, a na ležaljka su ležali ranjenici.

Konačno smo krenuli prema Visu. Sa nama je krenula i kiša koja je padala sve jače. Vrlo kratko, nakon mirne plovidbe, počeli su pucati na nas sa Visa. Svi su vikali da kapetan okrene natrag. Kapetan nikoga nije slušao, išao je samo naprijed, u susret paljbi. Ljudi na trabakulima su vikali: „Ljudi, djeca, prijatelji, ne pucajte!“ Ništa nije pomoglo. Sa Visa su na nas pucali bez milosti. Plegli smo na pod trabakule. Sada su na najvišem položaju bili ranjenici na poljskim krevetima. Ranjenici koji su se bojali kao i mi, jednostavno su se spustili sa kreveta, na nas.

Nakon beskrajno duge plovidbe, stigli smo na Vis. Nešto malo prije nego što smo stigli na obalu, prestali su pucati na nas. Kad smo se iskricali, ljudi su pitali da li su na obali čuli viku s trabakula. Odgovorili su da tako isto mogu vikati i ustaše. Sa Visa su pucali na nas ili zato što se promijenio signal – ili naš komandant nije znao signal, ili zbog kiše nije mogao poslati signale. Ne znam točno što je bilo. Uglavnom, oni s Visa bili su sigurni da se radi o neprijateljskom plovnom objektu. Te noći su nas smjestili u jednu veliku prostoriju i dobro, koliko je to bilo moguće, utopili. Koliko smo dugo bili na Visu, ne znam. Kako smo došli do Vela Luke, ne znam. Samo znam da sam se jednog dana, sa svojima i još jednom grupom ljudi i dva talijanska vojnika, ukrcala u trabakulu i krenula put Italije.

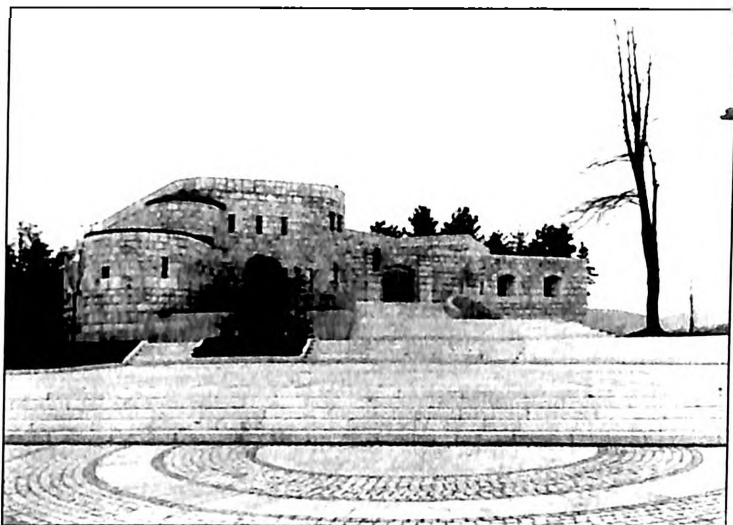
U Bariju morali smo se prijaviti na nekom šalteru. Oni koji su se prijavljivali stajali su u redu. Familija koja je bila ispred nas rekla je da su Hrvati. Čovjek za šalterom ih nije htio upisati. Rekao je: „Vas ne primamo, nemamo za vas mjesta. Zašto ste pobjegli? Vas nisu gnjavili Nijemci, vas nisu ganjali Nijemci i niste morali bježati!“ Jednostavno, te ljude nije htio upisati. Nakon prijave otputovali smo u logor Karbonari. Bio je to prihvatni logor.

Logor je bio ograđen žicom. Stanovali smo u barakama. U svakoj baraci bilo je mnogo kreveta. Svaka familija imala je jedan krevet na kat. Taj krevet na kat bio je zapravo stan porodice. Na tom krevetu smo živjeli i jeli. Jelo smo dobivali na kazanu. Pokraj našeg kreveta bio je krevet Drageca Ebenšpangera, brata mog poočima. Kako su se oni stvorili s nama, ne znam. Dragec je imao ženu Terku i kćerku Ljerku, koja je bila stara kao i ja. U tom logoru su bili Židovi iz svih krajeva, pod zaštitom Engleza. Život u logoru bio je dosta složan. Svi smo zapravo živjeli kao neka velika porodica. Kupatilo je bilo zajedničko, sa mnogo tuševa, a na podu su bile drvene daske. Jednog dana na podu u kupatilu našla sam naušnicu. Dugo sam se s njom igrala. Onda sam je htjela zamjeniti za nešto drugo. Tek tada su odrasli primijetili u mojim rukama naušnicu i pitali odakle mi. Rekla sam da sam je našla u kupaonici. Svi su u logoru, osim mene, čuli da je jedna naušnica izgubljena. Na žalost, gospođa koja je izgubila naušnicu otišla je jednim transportom u Izrael. Tu su naušnicu poslali drugim transportom za Izrael. Međutim, kasnije smo doznali da ni prvi ni drugi transport nisu dospjeli do Izraela, oba su bila potopljena.

U logoru je bio organiziran društveni život. Organizirane su i službe božje. Mi djeca smo imali i priredbe, učili su nas recitacije. Za

Purime smo dobivali i darove. U logoru smo doživjeli i bombardiranje. Noć je zbog bombardiranja bila kao dan. Englezi su mirno promatrali i pušili. Doznala sam te večeri da su Englezi vrlo hladni. Nakon otprilike šest mjeseci boravka u logoru, došla je neka engleska komandantica koja je tražila sedam židovskih obitelji koje žele ići u Selva di Fazano da budu domari u vilama u kojima su bili engleski rekonvalescenti. Javilo se sedam porodica: Ebenšpanger Vladimir sa ženom i kćerkom, Ebenšpanger Dragec sa ženom i kćerkom, Kon sa ženom, Kabiljo sa ženom i kćerkom. Tko su bili ostali, ne znam. Krenuli smo dakle, za Selvu di Fazano.

Spomenik Vrace u Sarajevu (prilaz) u kojem su ispisana i od zaborava trajno sačuvana imena stradalih u ratnom vihoru i Holokaustu

Tu su Englezi konfiscirali vile bogatih Talijana koji su živjeli u Fazanu, a te vile su bile njihove kuće za odmor. Svaka je kuća imala po nekoliko soba u kojima su boravili engleski vojnici i oficiri, uglavnom oficiri nakon bolnice, kao rekonvalescenti. Svaka porodica je dobila jednu vilu u kojoj je bilo oko četnaest oficira. Dužnost domara je bila da spremi ujutro čaj, očisti cipele i počisti stan. Posteljina se prala u zajedničkim praonicama, a ručak i večera davali u zajedničkim restoranima. Ja sam se tu upisala u drugi razred osnovne talijanske škole. Materinji jezik mi je bio španjolski (ladino). Posvojena sam kod ljudi čiji je materinji jezik bio njemački (bili su Aškenazi). U školu sam išla kod Talijana, živjela kod Engleza. S tim jezicima sam se znala sporazumjevati, a hrvatski jezik sam govorila. Zapravo, ni jedan jezik nisam znala dobro. Drugi razred osnovne škole sam propala. Imala sam osam godina. Išla sam ponovo u drugi razred. Iz predmeta matematika imala sam 10, a iz drugih 6 i 7, tako da sam prošla.

Nismo više osjetili da je rat. Išla sam često s oficirima na kupanje, putovala sa Englezima u Bari, prvi put u kazalište, Taranto, Brindizi, živjeli smo bezbrižno i lijepo.

Prvim transportom krenuli smo za Jugoslaviju, nakon oslobođenja. Putovanje u Jugoslaviju je bilo vrlo zamorno. Na brodu, jedan čovjek za drugim imao je padavicu, odskakivao je na palubi vrlo visoko. Svakog takvog čovjeka moralo je držati po četvoro, da se ne bi povrijedili. Kada smo stigli bliže jugoslavenskoj obali, ispred nas je došao minolovac. Kretali smo se vrlo polako i svaki čas smo iščekivali da ćemo naići na neku minu. Imali smo sreću i iskrkali se na obalu. Preko Zagreba došli smo do Osijeka. Tamo sam završila treći i četvrti razred u šest mjeseci. Živjela sam sretno sa familijom Ebenšpanger do udaje.